

DIMENSIUNEA RELIGIOASĂ A NAZISMULUI

Autor: Andrei Marin | 9 februarie 2022

Nazismul a intrat în istorie ca ideologie politică, însă scrierile unor ideologi de vârf – precum Alfred Rosenberg – și unele dintre practicile figurilor proeminente din ierarhia partidului permit recunoașterea retrospectivă a unui întreg sistem de credințe și atitudini ce nu au legătură cu teoria politică. Primatul dimensiunii ideologice în istoriografie este firesc, deoarece permite încadrarea nazismului printre curentele epocii și explică o bună parte din evoluția statului german. Totuși, o parte importantă a manifestărilor nazismului eludează explicația în termeni pur ideologici.

Putem lua exemplul Holocaustului, cea mai complexă manifestare criminală cu implicare nazistă, în încercarea de a identifica o tensiune între practica politică de esență rațională și datele istorice. Aplicarea *soluției finale*, cum a denumit-o Conferința de la Wannsee din 1942, a reprezentat din punct de vedere militar o deturnare de resurse valoroase (militari, trenuri, echipament de construcție și multe altele) într-un moment în care războiul era departe de a fi câștigat. Din orice perspectivă am privi situația, realizăm că Holocaustul aducea deservicii Germaniei, iar desfășurarea sa era ascunsă într-o anume măsură de publicul german, mai ales în ceea ce privește camerele de gazare. Cu alte cuvinte, aceste crime nu aduceau nici beneficii militare și nici o imagine publică mai bună. De aceea, justificarea sa nu se explică printr-o necesitate politică, ci prin recursul la sistemul mitologic din spatele ideologiei. Războiul nazist contra evreilor este un imperativ pentru mântuire într-o religie în care Paradisul se identifică cu un Pământ arian. Este considerat de datoria fiecărei generații să lupte pentru eliberarea *Volk*-ului din încercuirea străinilor, dar și de sub dominația străinului din interiorul statului. Pentru a putea cuprinde acest amalgam de idei, se impune o trecere în revistă a sistemului de credințe din care a rezultat.

Rădăcinile oculte ale nazismului sunt numeroase și includ mitologia nordică, ideile Societății Thule sau ale revistei Ostara, simboluri recurente în diferite culturi (svastica) și multe altele. În acest context, denumirea ansamblului de credințe naziste este dificil de precizat; s-a folosit la un moment dat denumirea de arianosofie (o formă germană de

teosofie), dar aceasta singură nu poate descrie întregul set de atitudini și ritualuri din Germania de după 1933. De exemplu, cei 16 naziști uciși în Puciul de la berărie din 1923 deschideau hagiografia noului cult, având parte de veritabile procesiuni¹. Ideologia nazistă, în forma sa pură, este concordantă cu acest ansamblu de credințe. A-l numi însă tot „nazism“ implică, etimologic, un primat al politicului asupra mitologicului, ceea ce nu se justifică din punct de vedere istoric. Partidul Muncitorilor Germani, predecesorul NSDAP, a emanat din Societatea Thule, o grupare ezoterică ce susținea teorii pseudoștiințifice despre rasa ariană, al cărui nume provenea de la presupusul teritoriu nordic scufundat unde se dezvoltaseră strămoșii arienilor. De aceea, mai degrabă ar fi corect să spunem că nazismul este expresia politică a unor mituri. Totuși, lipsa unei denumiri pentru aceste mituri și existența unei păături semnificative de naziști de vârf neinteresate de altceva decât ideologia politică ne fac să denumim sistemul de credințe la care facem trimitere tot „nazism“, ținând însă cont de observațiile făcute anterior. Adolf Hitler, care nu era implicat în organizații de tip Thule, a intrat în acest partid sub acoperire, trimis de armată pentru a vedea dacă acesta reprezintă o amenințare la adresa statului. Deoarece a rezonat cu proiectul partidului, Hitler a abandonat meseria de informator, dedicându-se integral activității politice. Astfel, la momentul adeziunii viitorului dictator, teoriile oculte ce vor sta la baza ideologiei naziste erau complet articulate. Putem afirma că dimensiunea politică este o suprastructură ce racordează masele la un ansamblu de idei ezoterice.

O altă problemă terminologică importantă vizează maniera în care ne referim la dimensiunea transideologică a nazismului. Elementul central al credințelor naziste este poporul, care este investit cu o ascendență mitologică. Poporul german descinde dintr-un popor originar ce popula un teritoriu mitic, dar și-a pierdut puritatea prin contactul cu alte popoare. Deși există diferențe semnificative între sistemul de credințe asociat nazismului și restul religiilor europene, vom folosi termenul „religie“ pentru a-l desemna. În termenii lui Mircea Eliade:

Este regretabil faptul că nu dispunem de un cuvânt mai precis decât acela de „religie“ prin care să numim experiența sacrului. Termenul are o istorie îndelungată, deși întrucâtva limitată din punct de vedere cultural.[...] Dar este poate prea târziu să căutăm alt cuvânt și „religie“ poate fi încă un termen util cu condiția să ne amintim mereu că el nu implică necesarmente credința într-un Dumnezeu, în zei sau în spirite, ci se referă la experiența sacrului și iprin urmare are legătură cu ideile de ființă, sens și adevăr.²

Pentru naziști, sacru era sângele germanic pur, văzut ca moștenire din generație în generație. Pierderea sa definitivă ar fi echivalat cu anularea oricărei speranțe de atingere a statutului suprauman, specific locuitorilor continentului hiperboreean (denumire echivalentă pentru ocultistii germani cu Thule). Religia asociată nazismului

este seculară în aceeași măsură în care este și națională. *Reich*-ul nu îmbrățișează în mod deschis acest set de credințe și își păstrează caracterul secular, deși investeste resurse în activități legate de acestea, cum au fost excursiile de studiu în munții Asiei. În același timp, nu poate fi concepută pe termen lung ideea manifestării credinței în rasa ariană în afara statului. Minoritățile germane trebuiau încorporate în *Reich* sau măcar invitate să imigreze pe teritoriul acestuia.

Heinrich Himmler și al său SS s-au situat permanent în avangarda ideatică a nazismului. Organizația, deși ar fi trebuit să se limiteze protecția oficialilor naziști, a ajuns să reprezinte echivalentul unui ordin religios și cavaleresc. Pentru intrarea în SS, se cerea probarea descendenței ariene pe mai multe generații. Un ofițer trebuia să-și arate puritatea sângelui începând cu 1750. Dimensiunile acestei organizații în fond inutile sunt multiple: în plan militar, diviziile *Waffen-SS* constituiau trupe de elită, însă a căror dublă subordonare (militară și pe linia SS) pune probleme organizatorice; în plan simbolic, SS avea sigla formată din rune, scoțându-și în evidență caracterul ocult; în plan social, această organizație trebuia să reprezinte un model pentru societatea germană, situându-se în avangarda recuperării valorilor antice. Membrii SS erau încurajați să aibă familii numeroase, ritul nupțial fiind apropiat de nazism și subordonat idealurilor sale. Această practică este congruentă cu programele *Lebensborn*, ce propuneau creșterea instituționalizată a pruncilor cu părinți arieni care, din diferite motive, nu puteau crește într-o familie³. Scopul acestora era sporirea populației de sânge pur, formând una dintre cele două direcții ale arianizării Europei. Cealaltă presupunea măsuri de eliminare a indivizilor considerați indezirabili (evrei, dar și bolnavi psihic, persoane cu dizabilități etc.).

Admiterea unui substrat ocult al nazismului nu implică rescrierea istoriei acestuia, ci doar o interpretare mai atentă a unor evenimente asociate până acum cu lipsa de rațiune a liderilor naziști. Deciziile Germaniei pot fi privite ca un melanj de ideologie (fundamentată într-o anumită măsură și pe credințele de orice tip ale naziștilor) și *Realpolitik* clasic. *Anschluss*-ul din 1938 este un eveniment perfect justificabil în cheie politică prin dorința de expansiune a *Reich*-ului, precum și ca reparație a lacunelor păcii de după Marele Război. Nu la fel de ușor de justificat însă este preluarea însemnelor imperiale ale Sfântului Imperiu Roman, care includeau una dintre presupusele Lănci Sfinte, expuse apoi la Congresul din 1938 de la Nuremberg. Aceste artefacte erau descrise în *Mein Kampf* ca „relicve magice“, ceea ce – având în vedere configurarea imaginarului naziștilor – nu pare să fie o figură de stil. Inclusiv în timpul războiului au fost luate decizii nefundamentate rațional, precum folosirea astrologilor și a persoanelor cu presupuse abilități paranormale pentru depistarea inamicului. Problema de ordin istoric este dublată de una istoriografică. Dovezile sunt puține, iar ipotezele pe baza lor sunt multe și foarte diferite în ceea ce privește rigurozitatea argumentării. Evacuarea (miraculoasă!) a armatei britanice la Dunkerque ca urmare a ordinului de oprire al lui Hitler este explicată atât prin dorința *Führer*-ului de a-și păstra controlul asupra

armatei, cât și ca gest deliberat, justificat de apropierea rasială dintre germani și englezi.

Din punctul de vedere al discuției de ansamblu despre simbioza ideologiei politice cu o religie seculară, observăm cum oamenii politici deificați se angajează în proiecte de transformare la scară planetară. Dacă în imaginarul comunist, inginerul era simbolul dominației omului asupra naturii, în cazul naziștilor, o funcție similară o are arhitectul. Adolf Hitler se avânta în proiecte grandioase de arhitectură. Chiar și în ultimele zile ale războiului, când Berlinul era ocupat treptat de sovietici, Hitler contempla machetele după care urma să fie reconstruit orașul său natal, Linz. Berlinul postbelic ar fi trebuit reconstruit și redenumit *Germania*, conform planurilor făcute de *Führer*, alături de Albert Speer, care avea, la rândul său, pregătire de arhitect. Paradisul nazist este eminamente terestru, indiferent de ponderea pe care o au formele alternative de transcendență propuse de mitologiile sublimate în religia sa. Pilotul Heinrich Ehrler, rămas fără muniție la manșa unui avion de vânătoare într-o bătălie disperată de la finele războiului, și-a izbit avionul de un bombardier aliat, iar în ultimul său mesaj radio le-a transmis celor de pe sol că se vor revedea în Valhalla. Deși asemenea credințe căpătau adepți încă din secolul al XIX-lea, sub forma mișcării *Völkisch*⁴ (o formă de reviriment a păgânismului german), mântuirea propusă de naziști nu se realizează la nivel individual (deoarece individul nu este relevant), ci în plan colectiv, prin purificarea rasială a lumii, care se va ameliora în chip firesc și necesar.

Marea masă a germanilor, chiar și dacă ne referim doar la cei care au îmbrățișat ideologia național-socialistă, nu a aderat la religia seculară a nazismului în forma sa profundă. Un asemenea lucru nici nu ar fi fost posibil, în sensul în care logistica de care dispuneau autoritățile era limitată și nu putea cuprinde tot teritoriul german, cum o făceau deja religiile consacrate. În locul unor ritualuri practicate frecvent în fiecare localitate, sărbătorile naziste erau relativ rare și desfășurate în câteva orașe simbolice, precum München sau Nuremberg. *Reich*-ul secular reprezenta o perioadă de tranziție, în care cultele creștine au fost reorganizate pentru a putea fi controlate de către partid. Religia germanică a sângelui urma a se manifesta la adevărata sa intensitate abia după încheierea războiului și dominația germană a Europei. Până atunci, o largă parte a îndemnurilor naziste de sorginte religioasă nu-și aveau semnificația, așa că nu-și meritau locul în propaganda oficială. De exemplu, viziunea asupra teritoriilor de câmpie populate cu fermieri germani, similară organizării teutonice, era nefezabilă până la cucerirea *Lebensraum*. Mai degrabă, în plan imediat, accentul trebuia pus pe cultul personalității lui Hitler. Deși funcția sa mesianică (percepută în sens religios) este indiscutabilă, corespondența dintre cultul personalității și situația militară a Germaniei în război ne arată cum, în acest caz, principala justificare pentru impunerea adulării conducătorului este de natură politică. Salutul „Heil Hitler!” a devenit obligatoriu în armată de abia după atentatul cu bombă de la 20 iulie 1944, planificat de o grupare de militari.

Cu alte cuvinte, deoarece Germania a fost înfrântă, ne este greu să imaginăm proporțiile pe care le-ar fi luat procesul de reconfigurare religioasă sub conducere nazistă. Ne este greu să presupunem ce ar fi făcut Himmler cu toate resursele Europei la dispoziție, însă este prudent să spunem că procesul de amalgamare a miturilor germanice (de multe ori în transpunere wagneriană) cu diverse alte elemente ezoterice ar fi continuat, rezultând într-o religie a sângelui tot mai bine coagulată. În acel moment, exterminarea populațiilor inferioare din punct de vedere rasial ar fi fost percepută în stilul unor autodafeuri.

Aceste scenarii contrafactice sunt mai mult decât niște simple supoziții sau intrigi de roman. Deși la o scară diferită, procesul de recrudescență religioasă în spatele unui paravan politic radical este recurent. În numeroase cazuri, credința practică de simpatizanții mișcării politice diferă semnificativ de scripturile pe care ar trebui să se fundamenteze. Deși am acordat atenție nazismului, unde fenomenul în discuție a denaturat religia creștină și celelalte ansambluri de credințe cu care a intrat în contact până au ajuns irecognoscibile, merită să acordăm atenție și altor tipuri de fascism⁵, pentru a remarcă manifestări similare. Limitându-ne la spațiul românesc, remarcăm cum Legiunea Arhanghelului Mihail produce o raportare proprie la ortodoxie. Primul argument în acest sens este justificarea crimei politice. Apoi, mentalul legionar a produs un repertoriu muzical variat, cu versuri foarte relevante din punctul nostru de vedere. Remarcăm, în primul rând, o preeminență a simbolului solar, total nejustificată prin raportare la Biblie. „Țara ca Soarele sfânt de pe cer“ devine un simbol recurent, acompaniat de „viscol de soare“. Voluntarii legionari morți în Războiul civil spaniol nu sunt doar niște eroi, ci niște simboluri de-a dreptul religioase. Radu Gyr îl înfățișează pe Ion Moța ca „Arhanghel și munte“, iar pe Vasile Marin ca „flacăra mare“. Similar, o venerație cvasireligioasă li se aduce Nicadorilor și Decemvirilor, ucigașii lui I. Gh. Duca, respectiv Mihail Stelescu⁶. Putem vedea aici simple figuri de stil sau putem imagina împletirea hagiografiei ortodoxe cu cea legionară. În baza celor discutate până acum, optăm pentru a doua variantă. În fond, unul dintre dezideratele mișcării era crearea „omului nou legionar“, ceea ce nu ar fi fost posibil fără câteva modele. Diferența majoră dintre cele două regimuri în ceea ce privește crearea unui sistem propriu de credințe este că legionarii nu au avut timpul necesar articulării și manifestării mai profunde a adaosurilor proprii la substratul creștin.

Indiferent de poziționarea față de problema în cauză, remarcăm importanța religiilor seculare în istoria politică a secolului trecut. Monopolizarea unui ansamblu de credințe religioase în scop politic depășește cadrul unei reacții la secularizare și capătă dimensiunea unui proiect de redefinire a omului, măcar în sensul tranziției de la individ, la colectivitate. Raportarea la viața religioasă și la cea națională devine un criteriu de identificare a Celuilalt, dușmanul de care ne va apăra pavăza politică, dacă poporul admite să o împuternicească. Se construiește astfel alteritatea pe care au exploatat-o din plin discursurile fasciste ale secolului trecut, cu consecințe tragice.

Dacă situăm aspectele discutate în context, observăm o conexiune între rasism, eugenie, antisemitism etc. și diferite ansambluri de credințe seculare. Eric Voegelin identifică rolul important al *scientismului* în construcția național-socialismului. Într-adevăr, credința în progresul ilimitat al societății prin știință și în capacitatea de extindere universală a aplicabilității științei a condus la elaborarea unor descrieri științifice ale raselor (așa-numita antropometrie, de care națiștii au fost deosebit de interesați). La rândul lor, aceste descrieri s-au transformat în ierarhii rasiale, care au alimentat eugenia ca metodă de ameliorare a popoarelor. Pseudoștiința s-a îmbinat cu teoriile conspirației, care fac apel la credință încă din momentul în care acceptă că nu dispunem de toate dovezile necesare unor explicații riguroase. De pildă, *Protocoloalele Înțelepților Sionului*, o presupusă deconspirare a planurilor evreiești de control al lumii (text tradus în limba română de legionarul Ion Moța, menționat anterior), aveau o proveniență imposibil de verificat. După ce și-au pierdut actualitatea, s-a demonstrat că textul era o invenție a *Ohranei* țariste. Similar, mitul pumnalului înfipt pe la spate – explicație susținută de națiști pentru colapsul Germaniei wilhelmiene în Primul Război Mondial – era imposibil de probat, adresându-se exclusiv credinței. Spre deosebire de religiile tradiționale, care sunt ansambluri de credințe bine structurate, consolidate în timp și bine cunoscute, credințele seculare se pot configura în veritabile religii cu o dinamică extrem de alertă, subversivitate crescută și predictibilitate redusă, la fel cum pot rămâne la nivelul de practici disparate și inofensive.

Concluzia acestei expuneri este că natura criminală a nazismului nu se fundamentează pe iraționalitatea pură a principalelor sale figuri, ci – mai rău – pe rațiunea ghidată de o religie a imanentului (la rândul său irațională) care solicita crima. Acest regim a fost unic printre fascisme, fiind remarcabil prin timpul și resursele avute la dispoziție, precum și prin proporția crimelor sale, fără a fi însă complet diferit de alte mișcări extremiste din epocă. Legionarii, deși nu au creat o religie proprie, au practicat un creștinism amendat cu idei proprii, precum justificarea crimei politice și cultul eroilor martiri. Premisele emergenței unor asemenea regimuri includ factori care nu au dispărut niciodată din spațiul public, precum *scientismul*, teoriile conspirației. Polimorfismul acestora este remarcabil, fapt de natură să ne avertizeze că istoria religiei naziste este cât se poate de actuală. Astăzi, deși fascismul propriu-zis și-a pierdut din actualitate, anumite elemente ideologice și practici politice supraviețuiesc sub forma populismului⁷. Reacțiile polemice la excesele contemporaneității pot lua forme asemănătoare celor întâlnite în contramodernitatea interbelică, fapt pentru care raportarea oportună la regimurile secolului al XX-lea, inclusiv la dimensiunea lor religioasă, reprezintă o tehnică de analiză deosebit de utilă.

NOTE

1. Imagini de la aceste procesiuni apar în documentarul *Nazis: The Occult Conspiracy* (1998). ↑
2. Mircea Eliade -*Nostalgia originilor*, Ed. Humanitas, 1994, p. 5. ↑
3. În *Lebensborn* ajungeau unii dintre copiii proveniți din relațiile extramaritale pe care membrii SS erau încurajați să le aibă. De asemenea, este consemnată răpirea copiilor cu semnalmente fizice asociate cu rasa ariană pentru a crește într-un mediu german. ↑
4. Lena Nighswander - *No Nazis in Valhalla: Understanding the Use (and Misuse) of Nordic Cultural Markers in Third Reich Era Germany*, International ResearchScape Journal: Vol. 7 , Article 6 (2020). ↑
5. Există opinii conform cărora nazismul este radical diferit de fascism, deoarece se apleacă asupra etnicului în detrimentul naționalului. Totuși, considerăm că dat fiind cazul particular al Germaniei, în care germanii reprezentau etnia dominantă, argumentul nu se susține. Mai mult decât atât, existența unor însemnate populații germane pe teritoriul altor state impunea raportarea la factorul etnic (sângele, în terminologie nazistă). ↑
6. O asemănare interesantă între nazism și legionarism vizează practica de a fi strigate în public numele figurilor de seamă care nu mai erau în viață, urmând ca mulțimea să strige „Hier“, respectiv „Prezent!“. Această componentă ritualică are un caracter mai degrabă religios decât politic (nu era desfășurată numai în ochii publicului larg), observație care poate fi extinsă asupra multor practici ale acestor mișcări. ↑
7. O discuție interesantă a conexiunii dintre populism și fascism de-a lungul istoriei este făcută de Roger Eatwell în *Populism and Fascism*, parte a *The Oxford Handbook of Populism*, volum editat de C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo și P. Ostiguy. ↑

LECTURI SUPLIMENTARE

Marius Turda - *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Ed. Polirom, 2014;

Richard J. Evans - *Al Treilea Reich*, 3 vol., Ed. RAO;

Roland Clark - *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Ed. Polirom, 2015.

Imagine: Flickr